

SON DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YAYIMLANAN İSTATİSTİKLER ÜZERİNDEN CUMHURİYET'E KALAN EĞİTİM MİRASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Erol ÇİYDEM*

Özet

Bu çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e devrolunan eğitim mirasını istatistiki veriler üzerinden değerlendirmektir. Söz konusu istatistiki verilere Osmanlı'nın son dönemlerinde yayımlanmaya başlayan salnamelerden ulaşmak mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezî yönetimin, nezâretlerin, askerî kurumların, vilâyetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyata salnâme adı verilmiştir. İlk devlet salnâmesi 1847 yılında yayımlanmış sonraki yıllarda ise nezaret salnâmeleri, vilayet salnâmeleri ve özel salnâmeler yayımlanmaya devam etmiştir. İlk Osmanlı devlet salnâmesi 1847, sonuncusu ise 1918 yılında basılmıştır. Maarif Salnameleri ise 1898 ila 1903 yılları arasında yayımlanmıştır. Literatürde eğitim istatistikleri üzerine çalışmalar ya bir salnâme ile sınırlandırılmış ya da sadece belli bir alanda yayımlanmış salnâmeler ele alınan konu bağlamında incelenmiştir. Osmanlı eğitim modernleşmesi XIX. yüzyıldan itibaren sivil alana doğru genişletilmiştir. Bu süreçle birlikte imparatorluğun sonuna kadar yeni ve farklı okullar açılmaya devam etmiştir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başta okur yazar, okullaşma oranı vb. olmak üzere eğitimle ilgili belli başlı konularda istatistiki bilgilere bütüncül olarak ulaşılamamaktadır. Bu eksikliği azaltabilmek amacıyla bu çalışmada devlet ve maarif salnâmelerine dayalı olarak eğitimle ilgili veriler mukayeseli bir biçimde bütüncül olarak analiz edilmiştir. Osmanlı salnâmelerindeki bilgilerin her zaman doğru olmadığı ya da eksik olduğu bilinmektedir. Buradan hareketle eğitim alanında istatistiksel bilgilerdeki eksiklik veya hatalar farklı alanlarda yayımlanmış salnâmelerin mukayesesi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Mukayesenin mümkün olmadığı yıllarda, o yıldaki salnâmedeki bilgiler doğru kabul edilmiştir. Çalışma Türk Eğitim Tarihi alanına önemli katkılar sağlayacaktır. Çalışmada veriler doküman incelemesi yöntemiyle toplanarak analiz edilmiştir. Ayrıca çalışmada tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Salnâme, Eğitim

* Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, erolciydem@gmail.com.

EVALUATION OF EDUCATIONAL LEGACY REMAINING TO THE REPUBLIC BASED ON STATISTICS PUBLISHED IN THE LATE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

This study aims to evaluate the educational legacy transferred from the Ottoman Empire to the Republic through statistical data. It is possible to reach the statistical data in question from the yearbooks that started to be published in the last period of the Ottoman Empire. In the Ottoman Empire, annual informational publications published by the central government, ministries, military institutions, provinces, and some private institutions and individuals were called *salnâme*. The first state yearbook was published in 1847, and in the following years, ministry yearbooks, provincial yearbooks and private annuals continued to be published. The first Ottoman state yearbook was published in 1847 and the last one in 1918. Education Yearbooks were published between 1898 and 1903. In the literature, studies on education statistics were either limited to a yearbook or only published in a certain field were examined in the context of the subject. Ottoman education modernization XIX. It has been expanded towards the civil area since the 19th century. With this process, new and different schools continued to be opened until the end of the empire. However, in the last period of the Ottoman Empire, literacy, schooling rate, etc. Statistics on certain issues related to education, including education, cannot be accessed holistically. In order to reduce this deficiency, in this study, data related to education based on state and education yearbooks were analyzed in a holistic manner in a comparative manner. It is known that the information in the Ottoman yearbooks is not always correct or incomplete. From this point of view, deficiencies or errors in statistical information in the field of education have been tried to be determined by comparing the yearbooks published in different fields. In the years when comparison was not possible, the information in the yearbook of that year was accepted as correct. The study will make important contributions to the field of Turkish Education History. In the study, data were collected and analyzed by document analysis method. In addition, historical research method was used in the study.

Keywords: Ottoman Empire, Yearbook, Education

GİRİŞ

Osmanlı eğitim modernleşmesi XVIII. yüzyılda başlamıştır. Öncelikle askeri alanda başlayan bu süreç XIX. yüzyıla doğru sivil alana doğru genişletilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi, iktisadi ve toplumsal alanlarda değişimin hızlandığı yıllarda eğitim bu değişimi sürekli kılacak başlıca araçlardan birisi olmuştur. Böylesi bir değişime ihtiyacı ortaya çıkaran şey ise devletin bekasına yönelik tehdit ve endişedir. Özellikle Batı'da siyasi, iktisadi ve toplumsal alanlardaki değişimler karşısında Batı dışı toplumlar da kendilerini yeni düzene ayak uydurmaya mecbur kalmıştır. Siyasi güç olarak Batı'nın üstünlüğü bu mecburiyeti iyice gün yüzüne çıkarmıştır. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda 1699 yılı bir kırılma noktasını teşkil eder. 1699 Karlofça Anlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısındaki güç kaybının somut bir şekilde dışa vurumudur. Böylece Osmanlı devlet adamları bu güç kaybını önleyecek stratejik hamleler yapmaya mecbur kalmışlardır. Öncelikle askeri alanda eğitim veren okulların açılması bu yöndeki hamleler arasında gösterilebilir. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde sadece belli bir alanda ıslahat yapmanın yeterli olmayacağı net bir şekilde anlaşılmıştır. Özellikle ulusçuluk gibi akımların etkisiyle Osmanlı toplumsal düzeni de ciddi darbelere maruz kalmıştır. Belki de imparatorluğun uzun yıllar hakimiyetini sürdürmesine imkan veren millet sistemi geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır. Dolayısıyla parçalanmaya doğru itilen imparatorlukta çok daha kapsamlı ıslahat gündeme gelmiştir. Nitekim bu yöndeki adımları öncelikle II. Mahmud'un hükümdarlığı döneminde görmek mümkündür. II. Mahmud'un hükümdarlığının son yılında oldukça önemli bir adım atılarak eğitim ıslahatı sivil alana doğru genişletilmiştir. Bunun anlamı aslında toplumsal anlamda değişim arzusunun istendiğidir.

İkinci Mahmud Dönemi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi olarak bilinen yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreci planlayan ve yürüten devletin aydın bürokratları denilebilecek Mustafa Reşit Paşa ve Sadık Rıfat Paşa gibi isimlerdir.¹ Onların öncülüğünde başlatılan ıslahat sürecinde eğitim alanında kapsamlı adımlar atılmaya başlanmıştır. Tanzimat Dönemi boyunca modern eğitim sisteminin temelleri atılmıştır.² Her kademedeki modern okullar açılmaya başlanmıştır. Eğitim devletin

¹ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. (7. Basım). (Çev. M. Türköne, F. Unan ve İ. Erdoğan). İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 200.

² Erol Çiydem, *Modernleşme Aracı Olarak Eğitim Tanzimat Döneminde Ne Değişti?*, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2023.

kontrolü altına girmeye başlamıştır. Dil ve tarih gibi konularda önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Ancak Tanzimat Dönemi boyunca söz konusu ıslahatı merkez dışında yaygınlaştırılamamıştır. Bu eksiklik II. Abdülhamid Dönemi boyunca giderilmeye çalışılmıştır. II. Abdülhamid'in hükümdarlığı boyunca modern okullar taşra vilayetlerde de açılmaya başlanmıştır.³ Bunun anlamı Tanzimat Dönemi ile başlayan toplumsal değişimin taşraya doğru genişletilmesidir. Elbette dönemler arasında hedeflenen toplumsal düzen bağlamında farklı eğitim politikalarının izlendiği de ifade edilebilir. II. Meşrutiyet Dönemi ise eğitim alanında nicelik kadar niteliğe de önem verilen bir dönem olmuştur.⁴

On sekizinci yüzyıldan başlayıp imparatorluğun yıkılışına kadar devam eden süreçteki eğitim ıslahatında başlıca gaye toplumsal dönüşümü sağlayarak imparatorluğun yıkılmasını önlemektir. Ancak bu amaca ulaşılamamıştır. Yine de özellikle eğitim alanındaki ıslahat ciddi bir birikimi meydana getirmiştir. Okullaşma, okur-yazar oranları gibi alanlarda Batı ile kıyaslandığında oldukça geride kalmış bir imparatorlukta yine de söz konusu çabaları görmezden gelmek mümkün değildir. Osmanlı eğitim modernleşmesi birçok araştırmacı tarafından konu edinilmiştir. Özellikle bu konuda Mahmud Cevad⁵, Osman Ergin⁶, Nafi Atuf Kansu⁷, Faik Reşat Unat⁸, Hasan Ali Koçer⁹, Yahya Akyüz¹⁰, Cavit Binbaşıoğlu¹¹ ve Selçuk Akşin Somel¹² gibi isimler ilk akla gelenlerdir. Daha başka birçok araştırmacı da eğitim tarihi Osmanlı/Türk eğitim tarihini incelemiştir. Ancak araştırmaların birçoğunda eğitim alanındaki gelişimi ortaya koyan kapsamlı eğitim istatistiklerine ulaşmak mümkün değildir. Bu konuda en önemli

³ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ötügen yayınları, İstanbul, 1980.

⁴ II. Meşrutiyet Dönemi eğitim alanındaki gelişmeler hakkında bkz. Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914**, Pegem Akademi, Ankara, 2021.

⁵ Mahmud Cevad, İbnü's Şeyh Nâfi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı**, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 2002.

⁶ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

⁷ Nafi Atuf (Kansu), **Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme)**, Milliyet, İstanbul, 1931.

⁸ Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitiminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1964.

⁹ Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Milli Eğitim, İstanbul, 1970.

¹⁰ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi** (31. Baskı). Pegem Akademi, Ankara, 2019.

¹¹ Cavit Binbaşıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2014.

¹² Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, (Çev. O. Yener), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

çalışmalardan birisi Mehmet Ö. Alkan tarafından ortaya konulmuştur.¹³ Eğitim istatistiklerine yönelik toplu bir çalışma ortaya konulamamasının belli başlı sebepleri vardır. Bu sebeplerin başında düzenli ve sağlıklı bir biçimde söz konusu verilerin kaydının tutulmamış olması gelmektedir. Ya da var olan kayıtlar dağınıktır. Bu konuda başvuru kaynağımız özellikle Tanzimat Dönemi'nden itibaren yayımlanmaya başlanmış olan salnâmelerdir. 1847 yılından itibaren devlet salnâmeleri yayımlanmaya başlanmıştır. Sonraki yıllarda her bir kuruma ait salnâmeler de yayımlanmıştır. Bunlar içerisinde bu araştırma kapsamında devlet salnâmeleri, ve maarif salnâmeleri incelenmiştir. Burada amacımız Osmanlı'dan Cumhuriyet'e nasıl bir eğitim mirası kaldığını istatistiklere dayalı olarak açıklayabilmektir. Bunu elbette sadece imparatorluğun son yıllarındaki salnâmelere veya Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanmış salnâmelere bakarak da yapabilmek belki mümkün olabilirdi. Ancak tarihsel arka planda eğitim alanındaki gelişimin yönünü ve hızını da anlamaya çalıştık. Böylece Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden eğitim mirası kadar bu mirasla birlikte devreden problemlerin neler olduğunu da belirlemeye çalıştık. Bu aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha da hız kazanan eğitim alanındaki inkılapların tarihsel arka planını ve sebeplerini ortaya koymasından önemlidir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitim Kurumları

Bu başlık altında ilk örneklerini II. Mahmud'un hükümdarlığının son yıllarında gördüğümüz rüşdiyeler başta olmak üzere sivil alanda açılan modern mektepler belirlenmiştir. Aşağıda yer alan tablo 1'de söz konusu eğitim kurumları gösterilmiştir:

¹³ Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**. T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

Tablo 2. Devlet Salnâmelerinde adı geçen modern mektepler

Mektebin İsmi	1269/1853	1274/1858	1279/1862	1284/1867	1289/1872	1294/1877	1299/1882	1304/1887	1309/1892	1314/1896	1319/1901	1323/1905	1328/1912	1333/1918	1926
Aşiret Mektebi									X ₁₄	X	X	X			
Darülameliyat							X ₁₅								
Darülfünun				X ₁₆							X	X	X	X	X
Darülhayr-ı Ali												X ₁₇			
Darülmuallimat				X ₁₈	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Darülmuallimin	X ₁₉	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Darülmuallimin-i Sıbyan															
Darüşşafaka					X ₂₀	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Dilsiz Mektebi								X ₂₁	X	X	X	X	X	X	
Eczacı ve Dişçi Mektebi													X	X	X
Erkek rüşdiyeleri	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Hukuk Mektebi					X ₂₂	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
İbtidai mektepler					X ₂₃	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
İdadiler					X ₂₄	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

¹⁴ Mektebin ismi ilk olarak 1312 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

¹⁵ Mektebin ismi 1300 ve 1301 yıllarında yayımlanan Devlet salnâmelerinde geçmektedir.

¹⁶ Mektebin ismi ilk olarak 1287 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

¹⁷ 1326 ve 1327 yıllarında yayımlanan devlet salnâmelerinde mektebin ismi yer almamaktadır.

¹⁸ Mektebin ismi ilk olarak 1288 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

¹⁹ Mektebin ismi ilk olarak 1271 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

²⁰ Mektebin ismi ilk olarak 1291 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

²¹ Mektebin ismi ilk olarak 1308 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

²² Mektebin ismi ilk olarak 1292 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

²³ Mektebin ismi ilk olarak 1293 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

²⁴ Mektebin ismi ilk olarak 1292 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

SON DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YAYIMLANAN İSTATİSTİKLER ÜZERİNDEN CUMHURİYET'E KALAN EĞİTİM MİRASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Mektebin İsmi	1269/1853	1274/1858	1279/1862	1284/1867	1289/1872	1294/1877	1299/1882	1304/1887	1309/1892	1314/1896	1319/1901	1323/1905	1328/1912	1333/1918	1926
İnas (Kız) rüşdiyeleri				X ₂₅	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
İnas Darülfünunu														X	X
İnas Sanayi Mektebi						X	X	X	X	X	X	X	X		X
Lisan Mektebi				X	X	X	X	X ₂₆							
Maadin Mektebi					X ₂₇										
Mekteb-i Maarif-i Aklam			X	X	X	X									
Mekteb-i Mülkiye			X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Mekteb-i Sanayi					X	X	X	X ₂₈							X
Mekteb-i Sultani				X ₂₉	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye						X ₃₀	X	X	X	X	X	X	X	X	
Mülkiye Mühendis Mektebi					X										
Numune-i Terakki Mektebi										X ₃₁	X ₃₂				
Sanayi-i Nefise								X ₃₃	X	X	X	X	X	X	X
Ticaret Mektebi									X ₃₄	X	X	X	X	X	
Turuk ve Muabir Mektebi															

²⁵ Mektebin ismi ilk olarak 1280 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

²⁶ Mektebin ismi 1305 yılından sonra yayımlanan devlet salnâmelerinde yer almamaktadır.

²⁷ Mektebin ismi ilk olarak 1292 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

²⁸ Mektebin ismi 1305 yılından sonra yayımlanan devlet salnâmelerinde yer almamaktadır.

²⁹ Mektebin ismi ilk olarak 1286 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

³⁰ Mektebin ismi ilk olarak 1297 yılında yayımlanan Devlet salnâmesi'nde geçmektedir.

³¹ Mektebin ismi ilk olarak 1316 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

³² Mektebin ismi 1323 yılı ve sonrasında yayımlanan devlet salnâmelerinde yer almamaktadır.

³³ Mektebin ismi ilk olarak 1305 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

³⁴ Mektebin ismi ilk olarak 1306 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde geçmektedir.

Tablo 1 dikkate alındığında 29 adet farklı kademe veya alanda eğitim veren mektebin açılmış olduğu görülmektedir. Tabloda bu mekteplerin isminin geçtiği ilk salnâme ve salnâmeler işaretlenmiştir. Örneğin rüşdiye mektepleri ilk olarak 1853 yılında yayımlanan devlet salnâmesinde gösterilmiştir. Sonraki yıllarda yayımlanan tüm salnâmelerde rüşdiyeler hakkında bilgi verilmiştir. Bazı devlet salnâmelerinde vilayetlerdeki rüşdiyeler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu husus ayrıca aşağıda yer alan başlıklarda ele alınmıştır.

Tablo 2. Maarif Salnâmelerinde adı geçen modern mektepler

Mektebin İsmi	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1902
Darülfünun				X	X
Mekteb-i Mülkiye-i Şahane	X	X	X	X	X
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane	X	X	X	X	X
Mekteb-i Hukuk-i Şahane	X	X	X	X	X
Mekteb-i Sultani	X	X	X	X	X
Darümuallimin	X	X	X	X	X
Sanayi-i Nefise Mektebi	X	X	X	X	X
Hamidiye Ticaret Mektebi	X	X	X	X	X
Darümuallimat	X	X	X	X	X
Mercan Mekteb-i İdadisi				X	X
Vefa Mekteb-i İdadisi				X	X
Dersaadet İdadisi	X	X	X		
Üsküdar İdadisi	X	X	X	X	X
Numune-i Terakki Mektebi	X	X	X		X
Aşiret Mektebi				X	X
Darüşşafaka	X	X	X	X	X
Dersaadet Zükur Mekatib-i Rüşdiyesi	X	X	X	X	X
Dersaadet İnas Mekatib-i Rüşdiyesi	X	X	X	X	X
Dersaadet Mekatib-i İbtidaisi			X	X	X
Dersaadet Mekatib-i Hususiyesi	X	X	X	X	X

Tablo 2’de Maarif Salnâmelerinde yer alan modern mekteplerin isimleri yer almaktadır. Tablo incelendiğinde 1898 yılına kıyasla 1902 yılında yeni mekteplerin açılmış olduğu görülmektedir. Örneğin Aşiret

Mektebi ve Darülfünun 1901 yılında yayımlanan maarif salnâmesinde yer alırken, önceki salnâmelerde böyle bir mektebin olmadığı görülmektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İlköğretim

Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel eğitim kurumlarından olan sıbyan mektepleri eğitim ıslahatının devam ettiği yıllarda varlığını devam ettirmiştir. Bu mektepler öncelikle modern ilkokullara dönüştürülmek istenmiştir. Bu dönüşüm ilk olarak eğitimcilere yönelik çıkarılan talimatnameler üzerinden denenmiştir. 1847 yılında yayımlanan talimatnamede sıbyan mekteplerinde görev yapan hocalardan çocuklara okuma yanında yazı eğitimi vermeleri istenmiştir.³⁵ Bununla birlikte disiplin başta olmak üzere eğitimin ilk basamağındaki dönüşüm açısından bu talimatname oldukça önemlidir. Buna ihtiyaç duyulmasının sebebi ise açılmaya başlanmış olan rüşdiye ve daha üst düzeyde eğitim veren mektepler için öğrenci yetiştirebilmektir. Sıbyan mekteplerindeki geleneksel usullere dayanan öğretim süreci Osmanlı eğitim ıslahatının hızını yavaşlatıcı bir etki yapmıştır. Ancak bu şekilde başlatılan dönüşüm istenilen sonucu vermemiştir. Dolayısıyla eğitimin ilk kademesindeki dönüşüm yavaş olmuştur. 1860'lardan itibaren sıbyan mektepleri ibtidai mekteplere dönüştürülmeye başlanmıştır. İkisi arasındaki fark öğretim dili, mekân, yöntem ve disiplin gibi alanlarda ortaya çıkmaktadır.³⁶ İbtidai mektepleri açılmaya başlandıktan sonra bu alandaki dönüşüm hızlanmaya başlamıştır. İbtidai mektep sayısı sonraki yıllarda artmaya devam etmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 3'te yıllara göre ibtida mektep ve bu mekteplerdeki öğrenci ve öğretmen sayıları verilmiştir.

³⁵ Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", OTAM, S 5, 1994, s. 1-47.

³⁶ Erol Çiydem, Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İlköğretim Alanındaki Dönüşümü "Usul-i Cedid" Kavramı Üzerinden Anlamak (1839-1913), *History Studies*, C 15, S 2, 2023, s. 396.

Tablo 3. Dersaadet'teki ibtidai mekteplere ait devlet salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen	
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
1293 (1876)	3					
1294 (1877)	10		574		20 ³⁷	
1295 (1878)	12		609		24	
1296 (1879)	13		720		27	
1297 (1880)	19	2	1249	67	56	2
1299 ³⁸ (1882)	27	4	1182	79	27	4
1300 ³⁹ (1882)	29	8	1249	219	-	-
1301 (1883)	29	7	1393	196	-	-
1302 ⁴⁰ (1884)	32	6	1653	171		
1303 ⁴¹ (1885)	222	80	8462	5193		
1305 ⁴² (1887)						
1316 ⁴³ (1898)	243		13.894		486 ⁴⁴	
1327 (1911)	4	14	-	-	-	-

Tablo 3 incelendiğinde ibtidai mektepler hakkında ilk olarak 1876 yılında yayımlanan devlet salnâmesinde bilgi olduğu görülmektedir. 1876 yılında 3 erkek ibtidaisi bulunurken bu sayı bir sonraki yıl 10 olmuştur. Tabloda öğretmen sayıları ile mektep sayılarının paralel olduğu görülmektedir. Bunun sebebi söz konusu mekteplerde muallim-i evvel veya sanilerinin isimlerinin verilmiş olmasıdır. Her bir mektepte en az bir öğretmenin görev yaptığı kesindir. Ancak bazı mekteplerde birden fazla

³⁷ 4 mektebe ait öğretmen bilgisi verilmemiştir.

³⁸ Sıbyan mekteplerinin dörde ayrıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Dersaadette bulunan sıbyan mekteplerinin öğrenci sayıları da verilmiştir. İbtidai mektepler umumi ve hususi olarak ayrı ayrı verilmiştir. Umumi erkek ibtidai sayısı 8 iken, kızlar için 1'dir. Hususi erkek ibtidaisi 19 iken kız ibtidai sayısı 3'tür.

³⁹ Müesses ve cemiyetler tarafından idare olunan 6 erkek ibtidaisinde 672 öğrenci, 4 inas ibtidaisinde 103 öğrencinin bulunduğu görülmektedir. Sıbyan mekteplerinin dörde ayrıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Dersaadette bulunan sıbyan mekteplerinin öğrenci sayıları da verilmiştir.

⁴⁰ 7 hususi mektep olduğu belirtilmiş. Buralarda toplam 640 öğrenci olduğu görülmektedir.

⁴¹ Dersaadette bulunan mekatib-i ibtidaiye merkezlerindeki okul sayıları verilmiş. Ayrıca 13 hususi mektebin olduğu görülmektedir. 6 adet de muvazzaf mekatib-i ibtidai ismi verilmiştir. Bunlara ait öğrenci sayısı verilmemiştir.

⁴² 17 hususi mektep ismi verilmiştir. Öğrenci ve öğretmen sayıları verilmemiştir.

⁴³ İslam mekatib-i hususiye sayısı 20, öğrenci sayısı 5898, öğretmen sayısı 346 olarak verilmiştir.

⁴⁴ Memurin ve muallimin sayıdır.

öğretmenin de görev yaptığı anlaşılmaktadır. Fakat bu konuda tam manasıyla bir tespit yapılamadığı için tek öğretmen üzerinden sayılar hesaplanmıştır. Devlet salnâmelerinde mekteplerdeki erkek ve kız öğrenci sayıları ayrı ayrı verilmiştir. 1880 yılında 67 olan kız öğrenci sayısı 1885'te 5.193 olmuştur. Erkek öğrenci sayısında da her geçen yıl artış olduğu görülmektedir. Mektep ve öğrenci sayıları konusunda en önemli artış 1885 yılında olmuştur. Söz konusu yıla ait devlet salnâmesinde ibtidai mektep sayısı 230 olarak verilmiştir. Bu artışın sebebi büyük ihtimalle o yıl sıbyan mekteplerinin büyük bir bölümünün ibtidai mektep olarak gösterilmiş olmasıdır. Sonraki yıllara ait devlet salnâmeleri içerisinde en detaylı bilgi 1316 Devlet Salnâmesinde verilmiştir. Bu salnâmedeki bilgilere göre 243 ibtidai mektepte 13.894 öğrencinin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Dersaadet'teki ibtidai mekteplere ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep
1318/1900	269
1319/1901	266
1321/1903	264

Tablo 4'te görüldüğü üzere 1900, 1901 ve 1903 yıllarında yayımlanan maarif salnâmelerinde Dersaadet'teki ibtidai mektep sayıları hakkında bilgi bulunmaktadır. Söz konusu salnâmelerdeki ibtidai mektep sayıları dikkate alındığında dört yıllık süre zarfında önemli bir değişikliğin olmadığı görülmektedir.

Tablo 5. Diğer vilayetlerde ibtidai mekteplere ait devlet salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen	
	E	K	E	K	E	K
1316/1898	28.303		830.139		28.303	

Tablo 5'te görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda Dersaadet dışında diğer vilayetlerdeki ibtidai mektepler hakkında 1898 yılına ait salnâmede bilgi bulunmaktadır. Buna göre diğer vilayetlerde 28.303 ibtidai mektep ve bu mekteplerde toplam 830.139 öğrenci bulunmaktadır. Her bir mektepte en az bir öğretmenin görev yaptığı varsayılırsa en azından 28.303 öğretmenin ibtidai mekteplerde öğretmenlik yaptığı anlaşılmaktadır. Maarif salnâmelerinde ibtidai mekteplerin sayısına ulaşmak mümkün olmamıştır.

Tablo 6. Dersaadet'teki rüşdiye mekteplerine ait devlet salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Muh.	Öğrenci		Öğretmen	
	E	K		E	K	E	K
1269/1853	10			-	-	-	-
1275/1858	10			985		38	
1280/1863	14	1		1125		49	
1294/1877	21	9		1795	309	106	29
1299/1882	19	10		1181	323	158	28
1305/1888	20	11		1315	405	182	42
1311/1893	13	9		-	-	-	-
1316/1898	17	12		2753	2023	220	100
1321/1903	16	12		-	--		-
1327/1911	32 ⁴⁵	20 ⁴⁶	15 ⁴⁷	-	-	-	--

Tablo 6'da Dersaadet'te yıllara göre rüşdiye sayıları verilmiştir. Tabloda yer almayan yıllara ait salnâmelerde rüşdiye mektepleri, mekteplerdeki öğrenci ve öğretmen sayılarında ya ciddi bir değişiklik olmamış ya da rüşdiye mektepleri hakkında hiç bilgi verilmemiştir. Tablo incelendiğinde ilk olarak 1853 yılına ait Devlet Salnâmesi'nde rüşdiye mektepleri hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Bu salnâmeden sadece rüşdiye mektebi sayısına ulaşılabilmektedir. Sonraki yıllarda rüşdiye mektebi sayısı artmıştır. 1877 yılı en fazla rüşdiye mektebinin olduğu yıldır. 1893 yılında rüşdiye mektebi sayısının 13, 1911 yılında ise 32 olduğu görülmektedir. Ancak 1911 yılında 32 mektepten 16'sının hususi mektep olduğu salnâmeden anlaşılmaktadır. Detaylı bir şekilde öğrenci ve öğretmen sayılarına ulaşabildiğimiz son devlet salnâmesi 1898 yılına aittir. O yıl toplam 29 rüşdiyede 4.773 öğrencinin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Kız rüşdiyelerinin ilk olarak 1863 yılına ait salnâmede yer aldığı görülmektedir. 1863 yılında 1 kız rüşdiyesi varken 1911 yılında bu sayı 20'ye ulaşmıştır. Ayrıca aynı yıl 15 de muhtelit (karma) eğitim yapan rüşdiyenin olduğu tespit edilmiştir. 1858 yılında 38 öğretmen rüşdiyelerde görev yaparken, bu sayı 1898 yılında 320'ye ulaşmıştır. Ayrıca 320 öğretmenden 100'ü kadındır.

⁴⁵ 16 mektep hususidir.

⁴⁶ 8 mektep hususidir.

⁴⁷ Muhtelit mektepler hususidir.

Tablo 7. Dersaadet'teki rüşdiye mekteplerine ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep	Öğrenci	
		Müslim	Gayrimüslim
1316/1898	14	3178	35
1317/1899	14	3109	
1318/1900	14	3959	
1319/1901	16	4074	
1321/1903	16	3664	

Tablo 7'de maarif salnâmelerinde Dersaadet'teki rüşdiye mektepleri hakkında verilen bilgiler yer almaktadır. Buna göre 1898 yılında 14 olan rüşdiye mektebi sayısı 1903 yılında 16 olmuştur. Mekteplerde öğrenim gören öğrenci sayısının en fazla olduğu yıl 1901'dir. O yıl mekteplerde toplam 4074 öğrencinin öğrenim gördüğü tespit edilmiştir.

Tablo 8. Diğer vilayetlerdeki rüşdiye mekteplerine ait devlet salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen	
	E	K	E	K	E	K
1271/1855	8					
1272/1856	13 ⁴⁸					
1273/1857	-	-	-	-	-	-
1274/1858	33		2386	-	33	-
1275/1859	34		2395	-	34	-
1276/1860	38		2795		38	
1277/1861	46		3125		46	
1279/1862	47		3125		47	
1280/1863	48		3125		48	
1281/1864	57	-	-	-	-	-
1282/1865	74	-	-	-	-	-
1283/1866	84		-		84	
1284/1867	93	-	-	-	93	
1285/1868	104					
1286/1869	120		9860	-	120	
1287/1870	157	-	-	-	-	
1288/1871	162	-	9334 ⁴⁹	-	-	-
1289/1872	241	-	12.838	-	241	
1290/1873	276	-	12.867 ⁵⁰	-	276	
1291/1874	311	-	14.118 ⁵¹	-	311	

⁴⁸ Rumeli'nde 5'i küşad olunmak üzeredir.

⁴⁹ Salnâmede muallim-i sani ile idare edilen mekteplerdeki öğrenci sayıları verilmemiş.

⁵⁰ 25 rüşdiyede öğrenci sayısı verilmemiştir.

⁵¹ 12 rüşdiyede öğrenci sayısı verilmemiştir.

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen	
	E	K	E	K	E	K
1292/1875	348	-	16.136	-	348	
1293/1876	376 ⁵²	-	16.025 ⁵³	-	376	
1304/1887	458	13	24.827	279 ⁵⁴		
1305/1888	477		24.188			
1316/1898	362	22	24.393	2239	859	63

Tablo 8’de diğer vilayetlerdeki rüşdiye mekteplerine ait istatistiki veriler devlet salnâmeleri dikkate alınarak verilmiştir. Buna göre ilk olarak 1855 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesinde diğer vilayetlerdeki rüşdiye mekteplerine ait bilgi yer almaktadır. O yıl 8 olan rüşdiye sayısı 1888 yılında 477’ye ulaşmıştır. Bu sayı 1898’de 384’e düşmüştür. Mekteplerde öğrenim gören toplam öğrenci sayısında bazı yıllarda bir önceki yıla göre düşüş olsa da devamlı bir artış olduğu anlaşılmaktadır. 1858 yılında tüm mekteplerde 958 öğrenci öğrenim görürken bu sayı 1898 yılında 24.393 olmuştur. 1898’de ayrıca 22 kız rüşdiyesinde 2.239 öğrencinin öğrenim gördüğü tespit edilmiştir.

Tablo 9. Orta mekteplere ait 1925-1926 Devlet Salnâmesinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen
	E	K	E	K	
1926	39	8	3675	473	770

Rüşdiye mektepleri Cumhuriyet dönemi ile birlikte orta mektep olarak adlandırılmıştır. Tablo 9 dikkate alındığında 1924-1925 eğitim öğretim yılında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde 39’u erkek 8’i kız toplam 47 orta mektep yer alırken bu mekteplerde 4148 öğrencinin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca 770 öğretmenin bu mekteplerde o yıl görev yaptığı görülmektedir.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ortaöğretim

Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim alanındaki modernleşme sürecinde rüşdiye mektepleri kurulduktan sonra yüksek düzeyde eğitim veren kurumlar ile rüşdiyeler arasında bir eğitim kademesine daha ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda ortaya çıkan boşluk 1870’lerde idadi mekteplerinin kurulmasıyla

⁵² 2 mektep idadi, 1 mektep ise inas rüşdiyesidir. Bu mekteplerdeki öğrenci sayısı verilmemiştir.

⁵³ 23 rüşdiyede öğrenci sayısı verilmemiştir.

⁵⁴ 4 mektebe (Edirne, Bolu, Hüdavendigâr, Bulgaristan) ait öğrenci sayısı verilmemiş. Diğerleri: Hicaz (Medine), Konya, Aydın, Cezayir)

giderilmeye çalışılmıştır. İdadilerin sayısı Tanzimat Dönemi boyunca başkentle sınırlı kalmıştır. Ancak özellikle II. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde idadi mekteplerinin sayısı ülke genelinde artmıştır. Aşağıda yer alan tablo 10, tablo 11, ve tablo 12'de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e giden süreçte idadi mekteplerine ait istatistiki veriler yer almaktadır.

Tablo 10. Dersaadet'teki idadi mekteplerine ait devlet salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen	
	E	K	E	K	E	K
1292/1875	1		60		12	
1293/1876	1		60		12	
1294/1877	1		51		16	
1295 ⁵⁵ /1878	1		72		9	
1296/1879	1		55		13	
1305/1880	1		371		35	
1316/1898	2	-	367	-	81	-
1333-1334/1918	9	6				

Tablo 10'da görüldüğü üzere idadi mekteplere ait bilgi ilk defa 1875 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesi'nde verilmiştir. O yıl bir idadi mektebi varken 1916 yılında 9 idadi mektebinin olduğu görülmektedir.

Tablo 11a. Dersaadet'teki idadi mekteplerine ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep	Öğrenci	
		Müslim	Gayrimüslim
1316/1898	2	474	47
1317/1899	2	547	55
1318/1900	2	719	41
1319/1901	3	1187	60
1321/1903	3	1406	63

Tablo 11a dikkate alındığında 1898 yılında Dersaadet'te iki idadi mektebinin olduğu ve bu mekteplerde toplam 474 öğrencinin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Mektep sayısı 1903 yılına geldiğinde 3, öğrenci sayısı ise 1406'ya yükselmiştir. Ayrıca idadi mekteplerinde Müslüman öğrencilerle birlikte gayrimüslim öğrencilerin de eğitim aldığı tespit edilmiştir. 1898 yılında iki idadi mektebinde 47 olan gayrimüslim öğrenci sayısı, 1903 yılında 63 olmuştur.

⁵⁵ Mekteb-i Aklam öğrenciler bu okula nakledilmiş.

Tablo 11b. Diğer vilayetlerde idadi mekteplerine ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep	Öğrenci	
		Müslim	Gayrimüslim
1316/1898	57	6323	550
1317/1899	57	6325	535
1318/1900	56	8100	684
1319/1901	61	9178	791
1321/1903	73	11250	792

Dersaadet dışındaki diğer vilayetlerde yer alan idadilere yönelik bilgi maarif salnâmelerinde yer almaktadır. Tablo 11b'den anlaşılacağı üzere 1898 yılında diğer vilayetlerde 57 idadi mektebi varken bu sayı 1903 yılında 73'e ulaşmıştır. Mektep sayısı ile birlikte öğrenci sayısı da aynı doğrultuda artmıştır. 1898 yılında 6323 olan öğrenci sayısı 1903 yılında 11.250 olmuştur.

Tablo 12. Liselere ait 1925-1926 Devlet Salnâmesinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen
	E	K	E	K	
1926	19	4	4706	861	670

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki idadi mektepleri Cumhuriyet Dönemi'nde lise olarak varlıklarını devam ettirmiştir. 1924-1925 eğitim-öğretim yılında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde 23 lise ve bu liselerde 5.567 öğrencinin öğrenim gördüğü Tablo 12'den anlaşılabilir. 23 liseden 4'ünün kız lisesi olduğu ve bu liselerde toplam 861 kız öğrencinin öğrenim gördüğü bilgisi mevcuttur.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Öğretmen Yetiştiren Kurumlar

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda modern mekteplerin açılmasıyla birlikte bu mektepler için öğretmen yetiştirme problemi üzerinde de durulmuştur. Rüşdiyelerin ilk örneklerinin açıldığı dönemde bu mekteplerin öğretmen ihtiyacını karşılayabilecek bir de Darümuallimin (Erkek Öğretmen Okulu) başkentte açılmıştır. Bu mektep açıldıktan sonra ilerleyen yıllarda birtakım dönüşümler de geçirmiştir. Belli dönemler bu mektep dışında ilkokullara öğretmen yetiştirme amacıyla Darümuallimin-i Sıbyan ismiyle bir mektebin açılmış olduğu da bilinmektedir. 1869 yılında eğitim-öğretim alanındaki hukuki zemini oluşturmak amacıyla ilan edilmiş

olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre Darülmuallimin'in üç şubeye ayrılmıştır. Bunlar sıbyan, rüşdi ve âli şubeleridir. Sıbyan şubesi dönemin ilkokullarına, rüşdiye şubesi rüşdiyelere ve âli şubesi de idadi mekteplerine öğretmen yetiştirmiştir. Ancak bu teşkilat yapısı her yıl aynı şekilde devam ettirilememiştir. Ayrıca kız mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla 1870 yılında bir de Darülmuallimat kurulmuştur. Aşağıda yer alan tablo 13, tablo 14, tablo 15, tablo 16 ve tablo 17'de söz konusu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e öğretmen yetiştiren kurumlara ait istatistiki veriler yer almaktadır.

Tablo 13. Dersaadet'te yer alan Darülmuallimine ait devlet
salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Darülmuallimin						Mezun	
	Mektep		Öğrenci		Öğretmen		E	K
	E	K	E	K	E	K		
1271/1855	1							
1272/1856	1							
1275/1858	1		20		4			
1276/1859	1		20		2			
1277/1860	1		20		2			
1278/1861	1		20		2			
1279/1862	1		20		2			
1280/1863	1		20		2			
1281/1864	1		22		5			
1282/1865	1		22		5			
1283/1866	1		-		5			
1284/1867	1		-		5			
1285/1868					6			
1286/1869	1		150		6			
1287/1870	1		150		5			
1288/1871	1		101		9			
1289/1872	1		100		10			
1290/1873	1		72		7			
1291/1874	1		83		7			
1292/1875	1		102		9			
1293/1876	1		102		9			

Yıl	Darümuallimin						Mezun	
	Mektep		Öğrenci		Öğretmen		E	K
	E	K	E	K	E	K		
1294 ⁵⁶ /1877	1		141		17			
1295 ⁵⁷ /1878	1		208		22			
1296 ⁵⁸ /1879	1		285		24			
1297/1880	1		60 ⁵⁹		24			
1298 ⁶⁰ /1881	1		60		12			
1299 ⁶¹ /1882	1		-		13			
1300 ⁶² /1883	1		74 ⁶³		11		16	
1301 ⁶⁴ /1884	1		98		12		6	
1302/1885	1		200		11		11	
1303/1886	1		128		13		22	
1304/1887	1		101		12		29	
1305 ⁶⁵ /1888	1		162		13		-	
1328/1912	1	-	-	-	-	-		

Tablo 13'te Dersaadet'te yer alan Darümuallimin'e ait bilgiler yer almaktadır. Buna göre Darümuallimin hakkında bilgi ilk defa 1855 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesinde verilmiştir. Dersaadet'teki Darümuallimin sayısı 1 olarak kalmıştır. Ancak belli yıllarda Darümuallimin bünyesinde şubeler oluşturulmuştur. 1300 ila 1304 yılları arasındaki devlet salnâmelerinde Dersaadet'teki Darümuallimin'den mezun olanların sayısı da verilmiştir. Beş yıllık süre zarfında toplam 84 öğrenci Darümuallimin'den mezun olmuştur. Darümuallimin'de öğrenci sayısı 1858'de 20 iken 1888'de 162 olmuştur.

⁵⁶ Darümuallimin'in üç şubesi var: İdadî, rüşdi, sıbyan. İdadî şubesindeki öğrenci sayısı verilmemiş.

⁵⁷ Darümuallimin'in üç şubesi var: İdadî, rüşdi, sıbyan.

⁵⁸ Darümuallimin'in üç şubesi var: İdadî, rüşdi, sıbyan.

⁵⁹ Üç şubede toplam 60 öğrenci olduğu ifade edilmiş, s. 404.

⁶⁰ Rüşdiye ve sıbyan mektebine öğretmen yetiştiren iki şube olduğu ve 60 öğrenci bulunduğu ifade edilmiştir.

⁶¹ Darümuallimin-i sıbyan ve rüşdiye ayrı ayrı verilmiş.

⁶² Darümuallimin için şube verilmemiş. Öğretim süresi 4 yıl olarak verilmiştir.

⁶³ 16 kişi şahadetname almıştır.

⁶⁴ Öğretim süresi üç yıl olarak verilmiştir.

⁶⁵ Darümuallimin-i rüşdi olarak verilmiştir.

Tablo 14. Dersaadet'te yer alan Darümuallimine ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Öğrenci	
	Müslim	Gayrimüslim
1316/1898	140	
1317/1899	155	
1318/1900	168	
1319/1901	168	
1321/1903	178	

Maarif Salnâmelerine göre Dersaadet'teki mevcut Darümuallimin'de 1898 yılında 140 öğrenci öğrenim görüyorken bu sayı 1903 yılında 178 olmuştur.

Tablo 15. Dersaadet'te yer alan Darümuallimata ait devlet salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen		Mezun
	E	K	E	K	E	K	
1288/1871		1		45	5	3	-
1289/1872		1		31	4	3	-
1290/1873		1		43	6	3	-
1291/1874		1		31	6	2	-
1292/1875		1		62	6	3	-
1293/1876		1		62	6	3	-
1294/1877		1		50	6	3	-
1295/1878		1		37	5	3	-
1296/1879		1		62	5	2	-
1297/1880		1		25	4	3	-
1298/1881		1		12	5	2	-
1299/1882		1		-	4	3	-
1300 ⁶⁶ /1883		1		129	6	8	-
1301/1884		1		143	-	-	-
1302/1885		1		159	3	12	-
1303/1886		1		183	3	12	-
1304/1887		1		165	3	12	19
1305/1888		1		135	3	11	-
1328/1912		1	-	-	-	-	-

Tablo 15'e göre Darümuallimat hakkındaki ilk bilgi 1871 yılında yayımlanan Devlet Salnâmesinde yer almaktadır. O yıl 45 kız öğrenci bu okulda öğrenim görürken, bu sayı 1888 yılında 135 olmuştur. Darümuallimat'ta en fazla öğrencinin olduğu yıl 1886'dır. Mezun sayısı

⁶⁶ Biri rüşdiye diğeri sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştiren iki şube olduğu ifade edilmiştir.

hakkında bilgi sadece 1887 yılında yayımlanan devlet salnâmesinde verilmiştir. Buna göre mektepten 19 öğrenci mezun olmuştur.

Tablo 16. Dersaadet'te yer alan Darümuallimata ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Öğrenci		Kuruluşundan İtibaren Mezun Sayısı
	Müslim	Gayrimüslim	
1316/1898	387		302
1317/1899	517		322
1318/1900	560		348
1319/1901	560		381
1321/1903	542		-

Tablo 16'ya göre 1898 yılında Dersaadet'teki Darümuallimat'ta 387 öğrenim görmektedir. Bu sayı 1903 yılında 542 olmuştur. İlk dört maarif salnâmesinde Darümuallimat'ın kuruluşundan itibaren vermiş olduğu mezun sayısı hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre 1901 yılına gelindiğinde Darümuallimat'tan mezun sayısı 381'e ulaşmıştır.

Tablo 17. Muallim Mekteplerine ait 1925-1926 Devlet Salnâmesinde yer alan veriler

Yıl	Mektep		Öğrenci		Öğretmen
	E	K	E	K	
1926	15	9	2374	1228	385

Tablo 17'de görüldüğü üzere 1924-1925 eğitim-öğretim yılında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde 15'i erkek, 9'u kızlara mahsus olmak üzere 24 öğretmen okulu mevcuttur. Bu mekteplerde 2374 erkek öğrencinin ve 1228 kız öğrencinin öğrenim gördüğü tablodan anlaşılmaktadır. Ayrıca bu mekteplerde o yıl 385 öğretmenin görev yaptığı bilgisi mevcuttur.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yükseköğretim

Osmanlı İmparatorluğu'nda üniversite kurma fikri ilk olarak 1845 yılında gündeme gelmiştir. Bu fikrin somut bir hal alması ise ancak 1863 yılında olmuştur. İlk Osmanlı üniversitesi Darülfünun adıyla 1863 yılında açılmıştır. Açıldıktan bir süre sonra binası yanınca kapatılmış ve 1870'lerin başında yine açılmıştır. Ancak bu defa da Darülfünun çatısı altında yapılan konferansların birindeki içerik dolayısıyla kapatılmıştır. Darülfünun'un tekrar açılması ancak 1900 yılında mümkün olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda üniversite fikrinin gelişimi çetrefilli bir süreçten geçmiştir. Aşağıda yer alan tablo 18'de Darülfünuna ait istatistiki veriler yer almaktadır.

SON DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YAYIMLANAN İSTATİSTİKLER
ÜZERİNDEN CUMHURİYET'E KALAN EĞİTİM MİRASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Tablo 18. Darülfünun'a ait maarif salnâmelerinde yer alan veriler

Yıl	Öğrenci	
	Müslim	Gayrimüslim
1319/1901)	80	-
1320/1903)	187	-
1923-1924	4026	-
1925-1926	3655	-

SONUÇ VE TARTIŞMA

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılın başlarında devletin bekası için başlatılan eğitim alanındaki ıslahat süreci imparatorluğun yıkılışına kadar geçen süreçte önemli bir birikim ortaya çıkarmıştır. Bu konuda XIX. yüzyıldan itibaren yayımlanmış olan salnâmeler önemli bilgiler içermektedir. Her ne kadar salnâmeler içerisindeki bilgiler tartışmaya açık olsa da eğitim alanında yapılacak araştırmalarda görmezden gelinmemesi gerekir. Salnâmelerdeki bilgiler dikkate alındığında Osmanlı İmparatorluğunda farklı kademe ve türde birçok modern okulun açılmış olduğu anlaşılmıştır. Sivil alanda modern eğitim kurumları dikkate alındığında XIX. yüzyılda eğitim sisteminde modern anlamda kademeler oluşturulmuştur. Maarif-i Umumiye Nezareti'nin (1857) kurulması ile birlikte eğitim alanında devletin kontrolü ve denetimi artırılmıştır. Bununla birlikte yine geleneksel okulların da varlıklarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

İbtidai mektepler XIX. yüzyılın son çeyreğinde açılmaya başlanmış ve sonraki yıllarda sayıları artmaya devam etmiştir. 1870'lerde oldukça sınırlı olan ibtidai mektep sayısının 1898 yılında 28.500 civarında olduğu görülmektedir. Bunların büyük bir bölümü sıbyan mekteplerinin dönüştürülmüş halidir. Bu dönüşüm oldukça kıymetlidir. Bu mektepler okuyazar bir toplumun oluşması elzem olmuştur. Aynı zamanda üst düzey okullara öğrenci kaynağı yetiştirmek amacıyla açılan ibtidai mektepler, anadilde eğitimin yapılması, okuma-yazma eğitiminin verilmesi ve bununla birlikte tarih, coğrafya ve hesap gibi pozitif bilimler alanında öğretim yapılması dolayısıyla önemlidir. Bu mektepler Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde eğitim ıslahatının daha rasyonel bir zemine oturtulması ve hedeflenen toplumsal düzenin oluşturulması yönünde ciddi kırılmaları beraberinde getirmiştir. Özellikle bu konuda dönem içerisinde yaşayanların hatıraları dikkate değerdir. Bu hatıralarda yeni tip mekteplerin mekan, öğretim yöntemi ve disiplin gibi konularda sıbyan mekteplerinden ayrıştığını söyleyebiliriz. İbtidai mektepler açısından belki en önemli problemlerin başında öğretmen kaynağındaki yetersizlik gelmektedir. Salnâmelerdeki veriler dikkate alındığında ibtidai mekteplerde görev yapacak sayıda öğretmen yetiştirilemediği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Cumhuriyet Dönemi'ne söz konusu öğretmen açığının bir problem olarak miras kaldığını ifade edebiliriz.

Rüşdiye mektepleri Tanzimat Dönemi'nin simgesidir. İlk olarak 1839 yılının sonlarında açılmaya başlanan bu mekteplerin Tanzimat Dönemi'nin

sonuna gelindiğinde her vilayette açılmış olduğu görülmektedir. Yine bu mekteplerin önemli yanı ibtidai mektepler açılmadan daha önce Osmanlı toplumunda okur-yazar bir sınıfın oluşumunu sağlamış olmasıdır. Bununla birlikte açılışlarındaki asıl gaye olan devlet kadrolarına memur yetiştirilen bu mekteplerdeki müfredat ve öğretim yöntemleri de Osmanlı geleneksel okullarından farklıdır. Osmanlı toplumunda zihniyet değişiminin ilk tohumlarının bu mektepler sayesinde atılmış olduğu ifade edilebilir.

İdadi mektepleri ise rüşdiyelerin üzerinde konumlandırılmıştır. Bu mekteplerin ilk örnekleri 1870'lerde açılmıştır. Ancak bu mekteplerin ülke geneline yaygınlaştırılması II. Abdülhamid'in hükümdarlık yaptığı yıllarda olmuştur. 1903 yılına gelindiğinde Osmanlı ülkesinde 73 sivil idadi mektebinin olduğu salnâmelerden anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte bu mektepler varlıklarını devam ettirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde 1924-1925 eğitim öğretim yılında 19'u erkek 4'ü kız olmak üzere 23 lisenin olduğu tespit edilmiştir. Lise sayısındaki düşüş sınırların daralmasıyla ilgilidir. Mevcut liseler dikkate alındığında bunların Osmanlı'nın son dönemlerinde açılmış olan idadiler olduğu görülmektedir. Bu anlamda da Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kurumsal açıdan devamlılık olduğunu söyleyebiliriz. Dönemin kadrolarının yetişmesindeki etkisi göz önüne alındığında siyasi ve toplumsal yaşam üzerinde idadi mekteplerinin oynadığı rolün önemi anlaşılabilir.

Modern mekteplerin açılmasıyla birlikte bu mekteplerde görev yapacak öğretmenlerin yetiştirilmesi yönündeki adımlar da Osmanlı'nın son dönemlerinde atılmıştır. İlk erkek öğretmen okulunun 1848 yılında açıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte kız çocuklarına yönelik de ilkökul ve üzeri kademelerde mekteplerin açılması dolayısıyla kadın öğretmen yetiştirilmesi için Darülmualimat 1870 yılında açılmıştır. Darülmualiminlerin sayısının 1900'lü yıllarda arttığı ve farklı vilayetlerde bu mekteplerin açıldığı salnâmelerdeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Hem öğretmenliğin profesyonel bir mesleğe dönüşümü hem de eğitim ıslahatının istenilen sonucu vermesi açısından öğretmen okullarının rolü önemlidir.

Osmanlı'nın son dönemi yükseköğretim alanında gelişmelerin olduğu bir süreçtir. İlk Osmanlı üniversitesi 1863 yılında açılmıştır. Modern üniversite fikrinin henüz filizlendiği bir süreç biraz sancılı geçmiş ve üniversite belli bir dönem kapatılmak zorunda kalmıştır. Bu anlamda uzun bir süre salnâmelerde Darülfünun'a ait istatistiki veri bulunmamaktadır. 1900 yılında tekrardan açılmasıyla birlikte Darülfünun konusunda bilgiler özellikle Maarif salnâmelerinde yer almaktadır. Söz konusu üniversite

imparatorluk yıkıldıktan sonra Cumhuriyet'e miras kalmış ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da üniversitedeki öğrenci sayısının azımsanmayacak derecede olduğu görülmektedir.

Anlaşılabacağı üzere Osmanlı'nın son dönemlerinde eğitim alanında kurumsallaşma ve okullaşma açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Modern eğitim sisteminin temelleri atılmıştır. Modern eğitim sisteminde kademelendirme XIX. yüzyılda oluşturulmuştur. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılda başlayan modernleşme süreci imparatorluk yıkılana dek devam etmiştir. Özellikle eğitim alanındaki çabalar dikkate alındığında imparatorluk sonrasına önemli bir miras kalmıştır. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde ve Cumhuriyet Dönemi'nde bu miras önemli bir temel taşı olmuştur. Modern eğitim sisteminin kurumsallaşması, okullaşma ve bununla birlikte istenilen düzeyde olmasa da okur-yazar bir sınıfın oluşumu Cumhuriyet'e geçiş sürecinde oldukça önemlidir. Osmanlı'nın son döneminde açılan okullarda Cumhuriyet'i kuran kadroların yetiştiği dikkate alınırsa Osmanlı eğitim ıslahatının önemi daha iyi anlaşılabilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasi ve toplumsal açıdan hedeflenen düzeni inşa eden kadroların zihin dünyalarının geliştiği atmosfer üzerinde Osmanlı'nın son dönemindeki mekteplerin rolü büyüktür. Bu anlamda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş bir yönüyle kopuş iken başka bir açıdan devamlılıktır.

KAYNAKÇA

Salnâmeler

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye,

1263, 1264, 1265, 1266, 1267, 1268, 1269, 1270, 1271, 1272, 1273, 1274
1275, 1276, 1277, 1278, 1279, 1280, 1281, 1282, 1283, 1284, 1285, 1286
1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298
1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310
1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322
1323, 1324, 1325, 1326, 1327, 1328, 1333-1334.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye,

1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi,

1925-1926.

İkincil Kaynaklar

Akyüz, Yahya, “**İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı**”, OTAM, S 5, 1994, s. 1-47.

Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi** (31. Baskı), Pegem Akademi, Ankara, 2019.

Binbaşoğlu, Cavit, **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2014.

Çiydem, Erol, **Modernleşme Aracı Olarak Eğitim Tanzimat Döneminde Ne Değişti?**, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2023.

Çiydem, Erol, Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İlköğretim Alanındaki Dönüşümü “Usul-i Cedid” Kavramı Üzerinden Anlamak (1839-1913). **History Studies**, C 15, S 2, 2023, s. 396.

Ergin, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Ergün, Mustafa, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914**, Pegem Akademi, Ankara, 2021.

Koçer, Hasan Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Milli Eğitim, İstanbul, 1970.

Kodaman, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken yayınları, İstanbul, 1980.

Mahmud Cevad, İbnü'ş Şeyh Nâfi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı**, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 2002.

Mardin, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**. (7. Basım). (Çev. M. Türköne, F. Unan ve İ. Erdoğan). İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 200.

Nafi Atuf (Kansu). **Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme)**. Milliyet, İstanbul, 1931.

Somel, Selçuk Akşin, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, (Çev. O. Yener), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Unat, Faik Reşit, **Türkiye Eğitiminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1964.